

Кривошея І.І., кандидат історических наук, заведуючий кафедрою всесвітньої історії та правознавства, Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини (Україна, Умань), kii1969@mail.ru

Польские аристократы Потоцкие в Российских Государственных думах

В данной статье рассматривается участие польских аристократов Потоцких в работе российских Государственных Дум. События конца XVIII века изменили геополитику Центрально-Восточной Европы (ликвидация казацкой автономии, разделы Речи Посполитой), укрепили позиции Российской империи на международной арене и существенно повлияли на историческую судьбу польского и украинского народов. Польская шляхта, а тем более аристократия, еще со времен Королевства Польского и Речи Посполитой имела опыт функционирования представительной сословной демократии от уездного до государственного уровня (сеймики – сейм). Аристократы Потоцкие, которые веками входили в список зажиточных и самых влиятельных польских магнатов, имевших опыт представительского участия в сеймиках и сеймах Речи Посполитой. В Российской империи такой опыт они приобретают лишь в Государственных Думах начала XX века. Российские Государственные Думы представляли собой пример краткосрочной попытки реализации имперским правительством идеи парламентаризма. В первых двух Думах (1906 – 1907 лет) польские депутаты от западных и юго-западных губерний России образовали «Территориальный круг». Наиболее активной и продуктивной была деятельность польских аристократов в I Государственной Думе, когда они последовательно требовали отмены запретов и ограничений, касающихся правобережного дворянства польского происхождения, введенных после 1863 года. Не последнюю скрипку в «думском оркестре» польских аристократов играли и представители рода Потоцких (герба «Пілява»), которые занимали важное место в жизни Правобережной Украины и Царства Польского.

Ключевые слова: Российская империя, Государственная Дума, Потоцкие, польская аристократия.

УДК 9.94

Кривошея І.І., кандидат історических наук, завідувач кафедри всесвітньої історії та правознавства, Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини (Україна, Умань), kii1969@mail.ru

Польські аристократи Потоцькі в Російських Державних думах

У статті висвітлено участь польських аристократів Потоцьких у роботі російських Державних Дум. Події кінця XVIII століття, що змінили геополітику Центрально-Східної Європи (ліквідація козацької автономії, поділи Речі Посполитої), змінили позицію Російської імперії на міжнародній арені й суттєво вплинули на історичну долю польського й українського народів. Польська шляхта, а тим більше аристократія, ще з часів Королівства Польського та Речі Посполитої мала досвід функціонування представницької станової демократії: від повітового до державного рівня (сеймики – сейм). Аристократи Потоцькі, які століттями входили до списку найзаможніших та найвпливовіших польських магнатів, мали досвід представницької участі у сеймиках та сеймах Речі Посполитої, натомість в Російській імперії такого досвіду вони набувають лише у Державних Думах на початку ХХ століття. Російські Державні Думи являли собою приклад короткотермінової спроби реалізації імперським урядом ідеї парламентаризму. У перших двох Думах (1906 – 1907 років) польські депутати від західних та південно-західних губерній Росії утворили «Територіальне коло». Найбільш активною та продуктивною була діяльність польських аристократів у I Державній Думі, коли вони послідовно вимагали скасування заборон та обмежень, запроваджених після 1863 року, що стосувалися правобережного дворянства польського походження. Не останню скрипку в «думському оркестрі» польських аристократів відігравали і представники роду Потоцьких (гербу «Пілява»), які займали вагоме місце в житті Правобережної України та Царства Польського.

Ключові слова: Російська імперія, Державна Дума, Потоцькі, польська аристократія.

Kryvosheya I.I., candidate of historical sciences, manager of department of world history and jurisprudence, Uman State Pedagogical University Pavlo Tychuna (Ukraine, Uman), kii1969@mail.ru

The Polish Aristocrats Potocki in Russian State Dumas

The article highlights the participation of the Potockis who were Polish aristocrats in Russian State Dumas. The events of the late 18th century that changed the geopolitics of Central and Eastern Europe (elimination of Cossack autonomy, the division of Poland), strengthened the position of the Russian Empire in the international arena and significantly influenced the historical fate of Polish and Ukrainian peoples. Polish gentry, and especially the aristocracy, from the time of the Kingdom of Poland and the Polish-Lithuanian Commonwealth had experience of the estate representative democracy, from the county to the state level (from dietines to Sejm). The aristocrats Potocki, who for centuries were on the list of the wealthiest and most influential Polish magnates, had the experience of representative participation in Sejmiks and the Sejm of Poland, while in the Russian Empire they had the experience of being members of the State Duma only in the early 20th century. The Russian State Duma was an example of short-term efforts of the imperial idea of parliamentary government. In the first two Dumas (1906 – 1907 years) Polish members of the western and south-western provinces of Russia formed the «Territorial Circle». Polish aristocrats acted most productively in the first State Duma, where they consistently demanded the repeal of prohibitions and restrictions concerning the Right Bank nobility of Polish origin, introduced after 1863. An important fiddle in «Duma orchestra» was played by Polish aristocrats and members of the Potockis (Pilawa Coat of Arms), who played an important role in the Right-Bank Ukraine and the Kingdom of Poland.

Keywords: Russian Empire, the State Duma, the Potockis, the Polish aristocracy.

Події кінця XVIII століття, що змінили геополітику Центрально-Східної Європи (ліквідація козацької автономії, поділи Речі Посполитої), змінили позицію Російської імперії на міжнародній арені і суттєво вплинули на історичну долю польського й українського народів. Однією із проблем, що виникли в результаті інкорпорації регіону, як зазначає відомий дослідник Ю. Земський, стали взаємини в середині шляхетсько-аристократичного стану в окремих повітах Правобережної України, які «дещо змінилися з приєднанням до Російської імперії, коли росіяни виявили в тутешніх трьох губерніях більшу чисельність шляхти, аніж у всіх внутрішніх губерніях разом узятих [...]». Зрештою, загальна політика російської влади провокувала поглиблення внутрішніх ворожих стосунків в середовищі шляхетського стану» [3, с.115].

Польська шляхта, а тим більше аристократія, ще з часів Королівства Польського та Речі Посполитої, мала досвід функціонування представницької станової демократії: від повітового до державного рівня (сеймики – сейм): «Ідеологією заможних землевласників, природно, були ідеали аристократично-шляхетського суспільства. Власне, їх загалом вабила шляхетська річпосполитська старовина. Вони бажали повернути силу шляхетських сеймиків...» [3, с.121].

Інтеграція польської аристократії у російське суспільство наприкінці XVIII – на початку ХХ століть відбувалася різними шляхами:

по-перше, через інкорпорацію та легітимізацію її до стану російського дворянства зі збереженням всіх майнових і суспільних привілеїв, які вона мала у Речі Посполитій;

по-друге, службою у російських військах та при імператорському дворі. Хоча варто зауважити, що ця лояльність закінчувалася під час польських повстань 1830 – 1831 рр. та 1863 – 1864 рр.;

по-третє, через укладення шлюбів з представниками впливових російських дворянських родин.

У когорті польської аристократії, яка переважно лояльно ставилася до Санкт-Петербурга, центральне місце займали родини Браницьких, Любомирських, Потоцьких, Сангушків, Чарторийських та ін.

Поділи Речі Посполитої змінили міжнародний статус, а отже, змінили і ставлення польської аристократії до представницьких структур. Зберігши повітовий та губернський органи шляхетського представництва, імперський центр натомість не надав аристократії можливості реалізувати свої інтереси на державному рівні.

лізувати свій суспільний потенціал на державному рівні. Служба (придворна, військова, дипломатична та цивільна) окремих представників польської еліти російського трону носила ситуативний та хвилеподібний характер.

Серед сучасних істориків, які у своїх працях висвітлювали це питання, варто згадати Д. Бовуа [1–2], Ю. Земського [3], В. Колесник [5], В. Свербигуза [6]. Названі автори показали взаємодію польської аристократії з російською імперською владою в період від поділів Речі Посполитої до Першої світової війни.

Участь Потоцьких у діяльності Державних Дум вимагає детального вивчення, хоча в окремих студіях міститься інформація з цього питання. Серед них – праці С. Бжози та К. Стефана [11], Д. Шилова та Ю. Кузьміна [10], а також Н. Черкаської [8–9].

Аристократи Потоцькі, які століттями входили списку найзаможніших та найвпливовіших польських магнатів, мали досвід представницької участі в сеймиках та сеймах Речі Посполитої [12, s.182], натомість в Російській імперії такого досвіду вони набувають лише у Державних Думах на початку ХХ століття.

Російські Державні Думи являли собою приклад короткотермінової спроби реалізації імперським урядом ідеї парламентаризму. На думку А. Каппелера, «більшість неросіян була представлена в обох думах без належного урахування їхньої частки в населенні імперії, обидві вони все ж досить добре відображали етнічний склад держави» [4, с.263]. У перших двох Думах (1906 – 1907 років) польські депутати від західних та південно-західних губерній Росії утворили «Територіальне коло».

Найбільш активною та продуктивною була діяльність польських аристократів у I Державній Думі, коли вони послідовно вимагали скасування заборон та обмежень, що стосувалися правобережного дворянства польського походження, запроваджених після 1863 року.

Не останню скрипку у «думському оркестрі» польських аристократів відігравали і представники роду Потоцьких (гербу «Пілява»), які займали важливе місце в житті Правобережної України та Царства Польського.

Скликання Думи, першого російського парламенту, сколихнуло російське суспільство на початку ХХ століття. Ініціативи, декларовані Маніфестом від 17 жовтня 1905 року, реанімували надії на позитивні зрушення в Російській імперії, що зникли разом із загибеллю імператора Александра II у 1881 р., та відкривали шлях реальної трансформації держави у конституційну монархію.

Францішек Потоцький так писав про відкриття роботи Державної Думи у листі до своєї дружини від 11 травня 1906 року: «Від вчора Росія стала європейською державою. Постає парламент». Його оптимізм все ж поєднувався з песимізмом: раніше, у листі датованому 9 травня 1906 року, він писав про те, що засадничі принципи діяльності Думи не дають достатньо свободи у вирішенні державних питань, зокрема затвердженні бюджету, а тому навряд чи зупинять свавілля бюрократії [16, s.413–415].

Точка зору Александра Гучкова (1862 – 1936), одного з найвідоміших російських політиків початку ХХ століття, була іншою: «Я належу до тієї політичної партії, якій зрозуміло, що Маніфест 17 жовтня містить добровільний акт відречення монарха від необмежених прав... Ми, конституціоналісти, не бачимо у встановленні в нас конституційної монархії якого-небудь зменшення царської влади; навпаки, в оновлених державних формах ми бачимо доведення цієї влади до нового блиску, розкриття для неї нового славетного майбутнього» [7, с.91].

Ця думка суголосна із твердженням А. Каппелера про те, що «Перші дві думи практично не були спроможні впливати на політику уряду, оскільки Рада міністрів була підзвітна лише правителю, а законодавчу компетенцію блокувала Державна рада та право veto імператора, а також особливе законодавство» [4, с.263].

Серед представників, обраних до Державних Дум, насамперед варто згадати Йозефа Потоцького. Обраний від Волинської губернії, він представляв інтереси польських землевласників, належав до угруповання депутатів

польського походження та сповідував ідею «крайового патріотизму».

Йозеф Миколай Потоцький (1862 – 1922) – відомий політик, мандрівник, мисливець, був сином Альфреда, ордината маєтку Ланьцута та Марії з роду Сангушків і власником чудового маєтку Антоніни. Здобув гарну освіту, багато подорожував, підтримував науку та освіту. Політичну кар'єру розпочав після російсько-японської війни 1904 – 1905 років, стартувавши спочатку на виборах до повітових, а згодом і губернських структур. У 1906 році граф Йозеф Потоцький був обраний до I Державної Думи, де входив до «Територіального кола» [15, s.78–79].

Марія Малгожата Потоцька (уроджена Радзивіл) (1875 – 1962), дружина Францішека Салези Потоцького (1877 – 1949), власника Печори і ордината Теплицько-Ситківецького маєтку, у своїх спогадах описує враження суспільства від скликання Державної Думи: «Скільки надій було пов'язано з тим першим проголошенням свободи і людських прав у Російській державі! [...] Надто побоювалися, з одного боку, збуреного стану умів у краї, з іншого – нехтять влади і бюрократії до реформ, а ще слабкості та неодностайності у вищих ешелонах. Адже ця конституція була певною мірою вимушеною, а не наданою добровільно – це відчував кожен. Незважаючи на це, поки ще загальна радість і піднесення брали гору над іншими почуттями» [16, s.195].

Натомість Йозеф Потоцький, будучи достатньо ліберальним політиком, виступав проти прогресивних положень аграрної реформи, яку пропонував П. А. Століпін. Свої знайомства з Санкт-Петербурзькою придворною аристократією граф Йозеф Потоцький використовував для залагодження справ поляків. Як стверджує Едвард Войнілович, політичний салон Й. Потоцького в російській столиці був дуже популярним як серед польської аристократії, так і серед еліти російського дворянства і великих князів. Прийоми відбувалися на високому, великопанському рівні [15, s.79–80].

Після розпуску I Державної Думи граф Йозеф Потоцький робить спроби знову посісти депутатське крісло у наступних російських парламентах. Щоправда невдало.

Згодом Йозеф Потоцький, захоплений ідеєю «крайового патріотизму», дуже популярного серед польської шляхти, напише у листі до В'ячеслава Липинського: «Як довголітній мешканець України, котрому розвиток і культура дорожче мені краю дуже лежить мені на серці...» [8].

У II Державній Думі активно працював Генрік Потоцький, обраний від Кілецької губернії, який також входив до «Польського кола» та новоствореної Аграрної комісії.

Генрік Потоцький (1868 – 1958) – землевласник, промисловець та консервативний політик, був сином Родрига Потоцького і Марії Незабитовської та власником маєтків поблизу Конєцполя. У лютому 1907 року від Кілецької губернії його обрали до складу II Державної Думи. Після її розпуску не дав згоди на висунення своєї кандидатури на вибори до III Думи, проте був активним учасником загальнослов'янських визвольних процесів у легітимному форматі, зокрема виступав за компромісне розв'язання складних польсько-російських взаємин (автор брошури *Neoslawizm i kwestia polska*. – W., 1909) [14, s.827].

Двічі, у 1908 році (з 22 жовтня) та у 1910 році (з 25 жовтня), Генрік Потоцький увійде до складу Державної Ради, замінивши на посаді Йозефа Островського [17].

Таким чином, парламентський (думський) досвід графів Потоцьких в Російській імперії на початку ХХ століття був нетривалим, носив ситуативний характер, а Йозеф і Генрік Потоцькі були прихильниками ліберально-консервативного табору в російському парламенті.

Список використаних джерел

1. Bovua Daniel. Shlyaxtych, kripak i revizor. Polska shlyaxta mizh czaryzmozom ta ukrajinskymy masamy (1831–1863). – K.: Intel, 1997. – 415 s.
2. Bovua Daniel. Bytva za zemlyu v Ukrayini. 1863-1914: Polyaky v socio-etnichnyx konfliktax. – K.: Krytyka, 1998. – 334 s.

3. Zemskij Yu. S. Polska, rosyjska ta ukrajinska elity v zmagannyax za Pravoberezhnu Ukrainu sereyny XIX st. – Xmelnyczkyj, 2011. – 350 s.: il.
4. Kappeler Andreas. Rosiya yak polietnichna imperiya. – Lviv: Vydavnyctvo Ukrayins`kogo Katolyczkogo universytetu, 2005. – XII + 360 s.
5. Kolesnyk V. Vidomi polyaky v istoriyi Podillya: Biografichnyj slovnyk. – Vinnycya, 2007. – 1008 s.: il.
6. Sverbyguz V. Starosvitske panstvo. – Varshava, 1999. – 247 s.
7. Rossyya na rubezhe vekov: istorycheskye portrety. – M.: Polytyzdat, 1991 – 380 s.
8. Cherkaska N. Vyacheslav Lypynskij i Josyp Potoczky`j (Istoriya odnogo lysta) // Moloda naciya. – 2003. – №4. – S.202 – 211.
9. Cherkaska N. Polska shlyaxta na Pravoberezhnij Ukraini pochatku XX stolittya: nacionalna ideya chy krajova ideologiya? // Ukrayinskij arxeografichny`j shhorichnyk: Zbirnyk naukovy`x prac. – K.: In-t ukrajinskoyi arxeografiyi ta dzhereloznavstva im. M. S. Grushevskogo NAN Ukrainy, 2007. – S.186 – 206.
10. Shylov D. N., Kuzmyn Yu. A. Chlenny Gosudarstvennogo soveta Rossyjskoj imperyy, 1801 – 1906: Byobyblyografycheskyj spravochnyk. – SPb., 2007. – 992 c.
11. Brzoza C., Stefan K. Posłowie Polscy w Parlamencie Rosyjskim: Słownik biograficzny. – Warszawa, 2001. – 253 s.
12. Dunin-Borkowski, Jerzy Sewer Teofil. Almanach błękitny: genealogia żyjących rodów polskich. – Warszawa; Lwów [1908]. – 1126 s.
13. Kozłowski E. Potocki Franciszek Salezy // Polski Słownik Biograficzny. – T. XXVII. Pniowski Jan – Potocki Ignacy. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, 1983. – S.824 – 826.
14. Skłarska-Lochmannowa A. Potocki Henrik // Polski Słownik Biograficzny. – T. XXVII. Pniowski Jan – Potocki Ignacy. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, 1983. – S.826 – 828.
15. Długosz J.. Potocki Józef Mikołaj // Polski Słownik Biograficzny. – T. XXVIII. Pniowski Jan – Potocki Ignacy. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, 1984-1985. – S.78 – 81.
16. Potocka Maria Małgorzata z Radziwiłłów Franciszkowa. Z moim wspomnień (Pamiętnik). Barb. Eligiusz Kozłowski. – London, 1983. – 510 s. (Biblioteka polska)
17. Sukcesy i porażki: ziemiaństwo polskie Ziemi Zabrzanych w wyborach do Dumy Państwowej i Rady Państwa 1906-1913 / Roman Jurkowski. – Olsztyn: Uniw. Warmińsko-Mazurski, 2009. – 550 s.

* * *